

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 13, Αρ. 1 (2024)

Τεύχος 13

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός Τόμος: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση
Επιμέλεια: Ελένη Σκούρτου, Κωνσταντίνος Βρατούλης, Αλβίζος Σοφός

Τεύχος 13, 2024

Η ποικιλομορφία και η πολυλειτουργικότητα του ρατσισμού σε άρθρα μεταναστευτικής εφημερίδας

Αργύρης Αρχάκης, Βίλλυ Τσάκωνα

doi: [10.12681/revmata.37707](https://doi.org/10.12681/revmata.37707)

Copyright © 2024, Αργύρης Αρχάκης, Βίλλυ Τσάκωνα

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αρχάκης Α., & Τσάκωνα Β. (2024). Η ποικιλομορφία και η πολυλειτουργικότητα του ρατσισμού σε άρθρα μεταναστευτικής εφημερίδας. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 13(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.37707>

Η ποικιλομορφία και η πολυλειτουργικότητα του ρατσισμού σε άρθρα μεταναστευτικής εφημερίδας

Αργύρης Αρχάκης & Βίλλυ Τσάκωνα

Πανεπιστήμιο Πατρών & Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
archakis@upatras.gr & villytsa@otenet.gr

Abstract

Contemporary western nation-states are built on national and racist discourses and values which are not easily contested by majority members and may affect the discourse and behaviors of minority members as well, even though the latter suffer from the discriminatory consequences of such discourses and values. Research has shown that minority members do not always resist national/racist pressures but often succumb to them, thus accepting majority values and perceiving themselves as Others, namely as majority members usually perceive them. In this context, the present study attempts to explore ways of detecting minority members' (in the present case, migrants') *internalized racism* (Pyke, 2010). The critical analyses performed on two newspaper articles written by young female migrants living in Greece aim to show that, in their effort to adjust themselves to the Greek linguacultural context and to form ties with majority members, the authors reproduce racist views and values usually attested among members of the Greek majority. Given that these articles are published in a newspaper of left wing, antiracist, and pro-migrant orientation, the co-existence of racist and antiracist meanings and values in the same texts blurs the boundaries between racism and antiracism. This renders the texts examined here instances of *liquid racism* (Weaver, 2016), namely an ambiguous form of racism giving rise to opposing (i.e. racist and antiracist) interpretations and further entrenching the hegemony of racist discourse.

Λέξεις-κλειδιά: ρατσισμός, αντιρατσισμός, εσωτερικευμένος ρατσισμός, ρευστός ρατσισμός, μετανάστες/τριες, δημόσια απολογία, δημοσιογραφικά άρθρα

The more people consent to the conditions of their existence,
the less they have to be coerced (Janks, 2010:36).

1. Εισαγωγικά¹

Όπως είναι γνωστό, προς την Ελλάδα καταγράφονται μεταναστευτικές και προσφυγικές μετακινήσεις πληθυσμών ήδη από το 1990. Ανακλαστικά, ο ελληνικός εθνικός λόγος ανέλαβε την ισχυροποίηση της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας με τη συνδρομή του ρατσιστικού λόγου. Έτσι, προς τους/τις μετανάστες/τριες που κατόρθωσαν να διασχίσουν τα ελληνικά γεωγραφικά σύνορα, κατέστη σαφής η εθνική προσδοκία να διασχίσουν και τα συμβολικά σύνορα, δηλαδή να μάθουν ελληνικά και να υιοθετήσουν τα κυρίαρχα ελληνικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά ώστε να γίνουν αποδεκτοί/ές από την ελληνική πλειονότητα (βλ. May, 2017· Bennett, 2018). Στο πλαίσιο αυτό, είναι ενδεικτικό το κεντρικό ζητούμενο της εθνικής πολιτικής για την εκπαίδευση -και όχι μόνο-, το οποίο με τα λόγια του Δαμανάκη (2018:204), θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: πώς οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες θα κατορθώσουν την «ενσωμάτωση/αφομοίωσή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό και εν γένει κοινωνικοπολιτισμικό σύστημα έτσι ώστε να μη διαταραχθούν η εθνική ομοιογένεια και η κοινωνική συνοχή»;

Η αποτελεσματική προώθηση της εθνικής ομοιογένειας καταλήγει να φυσικοποιεί τη γλωσσική και πολιτισμική αφομοίωση, σε βαθμό που τελικά οι αφομοιωτικές θέσεις να γίνονται αποδεκτές και να διεισδύουν ακόμη και στον αντιρατσιστικό λόγο και να εσωτερικεύονται από τους/τις μετανάστες/τριες. Στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού, θα αναλύσουμε δύο άρθρα γραμμένα από μετανάστριες και δημοσιευμένα σε εφημερίδα με

αντιρατσιστικό προσανατολισμό. Στόχος μας είναι να αναδείξουμε την ποικιλομορφία και πολυλειτουργικότητα του ρατσισμού και, ειδικότερα, πώς ο ρατσισμός που διακινείται και προωθείται από τον ελληνικό εθνικό λόγο εσωτερικεύεται και εκφράζεται με ρευστό τρόπο από τις ίδιες τις μετανάστριες συγγραφείς των άρθρων. Ταυτόχρονα, επιχειρούμε μέσα από τις προτεινόμενες αναλύσεις να εμπλουτίσουμε τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις οι οποίες μπορούν να ρίξουν φως στους τρόπους με τους οποίους συσκοτίζονται οι ρατσιστικές θέσεις στον (αντιρατσιστικό) δημόσιο λόγο (βλ. επίσης Αρχάκης κ.ά., 2023· Archakis & Tsakona, 2024β).

2. Θεωρητικό πλαίσιο: Κριτική Ανάλυση Λόγου

Το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης μας είναι η Κριτική Ανάλυση Λόγου (ΚΑΛ), η οποία μελετά τους τρόπους με τους οποίους οι γλωσσικές και επικοινωνιακές πρακτικές αποκρύπτουν ή επωάζουν φαινόμενα κοινωνικής ανισότητας και διάκρισης, όπως ο ρατσισμός (Fairclough, 1995:217· van Dijk, 2008). Μια κεντρική αρχή της ΚΑΛ αφορά τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο μακρο- και το μικρο- επίπεδο. Το μακρο-επίπεδο αναφέρεται στις κυρίαρχες αξίες και παραδοχές, δηλαδή στους ηγεμονικούς λόγους μέσω των οποίων επιχειρούνται η αναπαράσταση και η οργάνωση της κοινωνικής πραγματικότητας (βλ. Fairclough, 2003). Το μικρο-επίπεδο αναφέρεται στις επικοινωνιακές στρατηγικές και τα κείμενα μέσω των οποίων τα άτομα τοποθετούν τον/την εαυτό/ή τους σε σχέση με τους λόγους του μακρο-επιπέδου (Bucholtz & Hall, 2005:591-593· van Dijk, 2008:85-89).

Στην παρούσα μελέτη, το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στο γεγονός ότι τα προ(σ)τάγματα του εθνικού αφομοιωτικού λόγου κατορθώνουν να εμφιλοχωρούν σε κείμενα αντιρατσιστικά (εν προκειμένω, άρθρα εφημερίδων) τα οποία αναμένεται να έχουν θετικές στάσεις προς τους/τις μετανάστες/τριες. Πιο συγκεκριμένα, επικεντρώνουμε την προσοχή μας στο πώς τα εθνικά προ(σ)τάγματα επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες/τριες αντιλαμβάνονται και αναπαριστούν τον/την εαυτό/ή τους και τις πορείες τους στη χώρα υποδοχής. Η κριτική μας ανάλυση θα αναδείξει την ποικιλία μορφών και λειτουργιών του ρατσισμού: τον *εσωτερικευμένο ρατσισμό* (Pyke, 2010) των μεταναστριών συγγραφέων των άρθρων, ο οποίος καθιστά τα κείμενά τους δείγματα *ρευστού ρατσισμού* (Weaver, 2016).

3. Μακρο-επίπεδο

3.1. Ο εθνικός λόγος και η σχέση του με τον ρατσιστικό λόγο

Η έννοια *λόγος* αναφέρεται στις ειδικές σημασιακές σχέσεις βάσει των οποίων πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας αναπαριστάνονται από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία (Jørgensen & Phillips, 2002:143· Fairclough, 2003). Ο εθνικός ομογενοποιητικός λόγος, συγκεκριμένα, αναδύεται με τη δημιουργία των εθνών-κρατών και επιδιώκει τη σαφή οριοθέτησή τους μέσω της αναπαράστασής τους ως καθαρών οντοτήτων με εσωτερική γλωσσική και πολιτισμική συνοχή. Η επίτευξη ωστόσο της συνοχής αυτής μπορεί να συναντήσει αντιστάσεις και προσκόμματα από μειονοτικές ομάδες που δεν ευθυγραμμίζονται με τα κυρίαρχα προ(σ)τάγματα του εθνικού λόγου.

Στις περιπτώσεις αυτές φαίνεται ότι ο εθνικός λόγος προστρέχει και συντονίζεται με τον ρατσιστικό λόγο ασκώντας πιέσεις στις αντιστεκόμενες μειονότητες. Δεδομένου ότι εντός ενός έθνους-κράτους συνήθως ένας πολιτισμός, μία γλώσσα και συγκεκριμένες 'κοινές' αξίες θεωρούνται αποδεκτές, ο ρατσιστικός λόγος κατορθώνει την ομογενοποίηση δίνοντας προνόμια και πλεονεκτήματα, δηλαδή πρόσβαση σε πόρους οικονομικής και πολιτικής δύναμης, μόνο σε όσους/ες συναινούν στις μονοπολιτισμικές και μονογλωσσικές επιδιώξεις του, ενώ αποκλείει τους/τις Άλλους/ες (βλ. Nicholson, 1999:7· Golash-Boza, 2016:133). Υπό αυτή την έννοια, ο ρατσισμός «συνίσταται σε κοινωνικές πρακτικές διάκρισης (...) και σχέσεις κατάχρησης εξουσίας από κυρίαρχες ομάδες, οργανισμούς και θεσμούς» (van Dijk, 2008:103). Θα μπορούσαμε, ως εκ τούτου, να ισχυριστούμε ότι ο ρατσιστικός και ο εθνικός λόγος συναντιούνται και συνδιαμορφώνουν έναν κοινό, ομογενοποιητικό, ηγεμονικό λόγο.

3.2. Η φυσικοποίηση του εθνορατσιστικού λόγου στον δημόσιο λόγο και η εσωτερική του από τους/τις μετανάστες/τριες

Από το 1990 ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων μεταναστεύει προς τη Δύση. Παρά το γεγονός αυτό, η μονοπολιτισμικότητα και η μονογλωσσία παραμένουν κυρίαρχες αξίες εντός των δυτικών εθνών-κρατών. Ταυτόχρονα, οι ανθρωπιστικές και οι αντιρατσιστικές αξίες που προωθούν την αποδοχή του/της Άλλου/ης είναι σε ευρεία κυκλοφορία, ειδικά μετά τα ρατσιστικά-ναζιστικά εγκλήματα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (van Dijk, 1992:95-97). Πολλές φιλελεύθερες δημοκρατίες του Δυτικού κόσμου υιοθετούν νόμους που προωθούν - περισσότερο ή λιγότερο υποκριτικά- την ανοχή, την αποδοχή του/της Άλλου/ης και την ισότητα μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών πληθυσμών.

Εδώ αξίζει να αναφερθούμε στη διάκριση που προτείνεται από την Golash-Boza (2016:133) ανάμεσα στην *de jure* και στην *de facto* υπεροχή: αν και στη μεταπολεμική εποχή τα έθνη-κράτη ελαχιστοποιούν την *de jure* ρατσιστική υπεροχή των εθνικών τους πολιτών, διατηρούν την *de facto* υπεροχή τους στη βάση μιας νέας καλυμμένης μορφής ρατσισμού. Στόχος της νέας αυτής μορφής ρατσισμού δεν είναι τόσο η προβολή των διαφορετικών Άλλων ως βιολογικά κατώτερων όσο η υπογράμμιση της πολιτισμικής τους ασυμβατότητας με το κυρίαρχο πλειονοτικό αξιακό πλαίσιο και η αναγκαιότητα να διατηρηθούν άθικτα τα πολιτισμικά σύνορα και αμετάβλητη η πολιτισμική/εθνική τάξη (βλ. van Dijk, 2000:34· Μπαλιμπάρ, 2017:37). Ο Taguieff (1993:101) αναφέρεται στη φοβία της μείξης με τον/τη διαφορετικό/ή Άλλο/η ως αποτελέσματος της φυσικής ή πολιτισμικής διασταύρωσης. Τέτοιες διασταυρώσεις θεωρούνται απειλητικές γιατί μπορεί να οδηγήσουν στην απώλεια των εθνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Παρά τη φοβία της μείξης που διασπείρει η νέα καλυμμένη μορφή ρατσισμού, σε συνδυασμό με απόψεις περί πολιτισμικής κατωτερότητας των διαφορετικών Άλλων, ο van Dijk (2000:34) σημειώνει ότι ταυτόχρονα ο 'νέος' ρατσισμός «επιδιώκει να είναι δημοκρατικός και αξιοσέβαστος και έτσι ευθύς εξ αρχής αρνείται ότι πρόκειται για ρατσισμό». Επιπλέον, «ειδικά εξαιτίας της συχνά διακριτικής και συμβολικής τους φύσης, πολλές μορφές του 'νέου' ρατσισμού είναι διαλογικές (*discursive*): εκφράζονται, ενεργοποιούνται και επιβεβαιώνονται μέσα από γραπτά και προφορικά κείμενα (...)» (van Dijk, 2000:34).

Αυτή η διαλογική (*discursive*) φύση του 'νέου' ρατσισμού εντοπίζεται στις μέρες μας κυρίως σε ήπιες ρατσιστικές εκφορές, οι οποίες έχουν κυρίως αφομοιωτικό στόχο κατορθώνοντας έτσι να μην εγείρουν τα αντιρατσιστικά αντανακλαστικά. Όπως σχετικά επισημαίνει ο Μπαλιμπάρ (2017:42), ο σύγχρονος ρατσιστικός λόγος αποτελεί κυρίως «πρακτική αφομοίωσης των κυριαρχούμενων πληθυσμών» και επιδιώκει «να διαφοροποιούνται και να ιεραρχούνται τα άτομα ή οι ομάδες με κριτήριο τη *μεγαλύτερη ή μικρότερη δεκτικότητα ή αντίστασή τους στην αφομοίωση*». Οι πλειονοτικοί/ές συχνά καταγγέλλουν τον ρατσισμό, χρησιμοποιώντας ωστόσο αμφίσημα αντιθετικά σχήματα του τύπου *δεν είμαι ρατσιστής/τρια, αλλά..., δεν έχω τίποτα εναντίον των μαύρων, αλλά..., δεν είναι όλοι οι μετανάστες/τριες εγκληματίες, αλλά...* κλπ. (van Dijk, 1992) που προωθούν στάσεις διάκρισης των διαφορετικών Άλλων αποσκοπώντας στην αφομοίωσή τους.

Η αιώρηση μεταξύ αντιρατσιστικών ισχυρισμών (π.χ. *Δεν είμαι ρατσιστής/τρια*) και ρατσιστικών (αφομοιωτικών) θέσεων και στάσεων (π.χ. *αλλά δεν ντύνονται/ δεν τρέφονται/ δεν συμπεριφέρονται όπως εμείς*) οδηγεί σε αμφισημίες που δεν είναι πάντα εύκολο να εντοπιστούν στον λόγο. Οδηγεί σε αυτό που ο Weaver (2016) αποκαλεί *ρευστό ρατσισμό*. Ειδικότερα, ο ρευστός ρατσισμός «δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα εξασθενημένο ή αμφισβητούμενο υπόλειμμα ρατσισμού, αλλά μάλλον ως μια αμφίσημη μορφή που *ενθαρρύνεται* στις μέρες μας καθώς ελαχιστοποιεί ποικίλες άμυνες ενάντια σε ρατσιστικές θέσεις» (Weaver, 2016:63-64, έμφαση στο πρωτότυπο).

Η αμφίσημη, ρευστή διάσταση του σύγχρονου ρατσισμού τον καθιστά δυσκολότερα ανιχνεύσιμο από πλειονοτικούς αλλά και μειονοτικούς πληθυσμούς και τον αναδεικνύει ως κάτι 'εύλογο' και 'κανονικό'. Η δυσκολία ανίχνευσης, κατανόησης και συνειδητοποίησης του ρευστού ρατσισμού γίνεται ακόμη εντονότερη, όταν χρησιμοποιούνται όροι όπως *ένταξη* και *ενσωμάτωση*, οι οποίοι, υποσχόμενοι αποδοχή, αποκρύπτουν τις αφομοιωτικές πλειονοτικές επιδιώξεις (Maeso, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, ο Bennett (2018:51) επισημαίνει ότι η υπηκοότητα (*citizenship*), την οποία επιδιώκουν να αποκτήσουν οι μετανάστες/τριες για να

έχουν δικαιώματα και δυνατότητα κινητικότητας εντός της πλειονοτικής κοινωνίας, δεν συνεπάγεται απλώς μια τυπική, νομική υπόσταση (legal status). Κυρίως, προϋποθέτει συντονισμό με τις επιθυμητές, από τους/τις πλειονοτικούς/ές, συμπεριφορές και δραστηριότητες. Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει την αφομοιωτική διάσταση της ενσωμάτωσης. Αποκαλύπτει δηλαδή την *αφομοίωση ως ενσωμάτωση*. Υπό αυτή την οπτική, η διαδικασία απόκτησης υπηκοότητας ουσιαστικά «υποδεικνύει τι τύπος ανθρώπου πρέπει να γίνει ο/η μετανάστης/τρια (ή πώς να φέρεται) προκειμένου να γίνει αποδεκτός/ή από την [πλειονοτική] κοινωνία».

Εν τέλει, τα μέλη των μειονοτικών πληθυσμών καταλήγουν να προσεγγίζουν τους/τις εαυτούς/ές τους υπό το ρατσιστικό αξιακό πρίσμα των πλειονοτικών πληθυσμών και να οικοδομούν τις ταυτότητές τους στο πλαίσιο αυτό. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Spreight (2007:130),

Τα σύγχρονα ρατσιστικά προϊόντα εμπεριέχονται σε μιντιακές εικόνες, σε γλωσσικές εκφορές, σε προσδοκίες και στο περιεχόμενο των καθημερινών συναναστροφών και μπορούν *πιο εύκολα να απορροφηθούν από την καταπιεσμένη ομάδα*. Η θεσμοποίηση και η κανονικοποίηση της καταπίεσης στην καθημερινή ζωή αναγκαστικά συνεπάγονται την *εσωτερίκευση* των αξιών, των κανόνων και των ιδεών της κυρίαρχης ομάδας. Η κυρίαρχη ομάδα έχει την εξουσία να ορίζει και να ονομάζει την πραγματικότητα καθορίζοντας τι είναι 'κανονικό', 'πραγματικό' και 'σωστό'. Μέσω της *ηγεμονίας* της, η κυρίαρχη ομάδα δυσφημίζει, αγνοεί, υποτιμά, παρερμηνεύει ή *εξαλείφει* την κουλτούρα, τη γλώσσα και την ιστορία της ομάδας-στόχου [δηλαδή του μειονοτικού πληθυσμού] (δική μας έμφαση).

Με άλλα λόγια, οι αξίες, οι νόρμες και οι ιδέες της κυρίαρχης ομάδας εσωτερικεύονται ακόμη και από αυτούς/ές που καταπιέζονται και υποφέρουν. Αυτό το είδος του ρατσισμού ονομάζεται *εσωτερικευμένος ρατσισμός* και αποτελεί «την ατομική αποδοχή των ρατσιστικών στερεοτύπων, αξιών, εικόνων και ιδεολογιών που διαιωνίζονται από την (...) κυρίαρχη κοινωνία» (Pyke, 2010:553).

Η έννοια του *εσωτερικευμένου ρατσισμού* βασίζεται στο γεγονός ότι τα συστήματα καταπίεσης, ειδικά αυτά που αποφεύγουν να χρησιμοποιούν φυσική βία, απαιτούν τη συναίνεση των καταπιεσμένων (βλ. επίσης Gramsci, 1971). Η κατανόηση του πώς λειτουργεί ο εσωτερικευμένος ρατσισμός είναι, κατά συνέπεια, ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση του πώς λειτουργεί ο ρατσισμός στις μέρες μας γενικότερα. Κι αυτό γιατί τα άτομα που έχουν υποστεί τις επιδράσεις του ρατσισμού, και μάλιστα στην καλυμμένη και ρευστή του διάσταση, φαίνεται ότι δεν κατορθώνουν πάντα να αντιστέκονται στις ρατσιστικές διακρίσεις. Καθίστανται έτσι οι «κατάλληλοι/ες Άλλοι/ες», σύμφωνα με τους όρους του Barsky (1994:5, 164), δηλαδή αυτοί/ές που ευθυγραμμίζονται με τις κυρίαρχες πλειονοτικές αξίες.

3.3. Ο εσωτερικευμένος ρατσισμός των μεταναστών/τριών στο ελληνικό περιβάλλον

Καθόλη τη διάρκεια του 20ού έως και τις αρχές του 21ου αιώνα, ο ελληνικός εθνορατσιστικός λόγος βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση ώστε, μεταξύ άλλων, με δηλώσεις πολιτικών, διανοουμένων και με την κατάλληλη σύνθεση και διάδοση μιντιακών (χιουμοριστικών και μη) κειμένων ή εικόνων στη δημόσια σφαίρα, να διατηρηθεί η γλωσσική και πολιτισμική ομογένεια της ελληνικής επικράτειας. Αποφεύγεται έτσι κάθε προσπάθεια ώστε αυτό που θεωρείται *ελληνική γλώσσα και ελληνικός πολιτισμός* να έρθει σε επαφή και διεπίδραση με τους μεταναστευτικούς πολιτισμούς και με τις γλώσσες τους (Archakis, 2018).

Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις της Άννας Διαμαντοπούλου, πρώην Υπουργού Παιδείας και νυν Προέδρου του Δικτύου για τη Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Ευρώπη, όπως δημοσιεύθηκαν σε άρθρο της στην εφημερίδα *Καθημερινή* (Διαμαντοπούλου, 2019), οι οποίες προωθούν έντονα αφομοιωτικές στάσεις για τους/τις μαθητές/τριες που είναι πρόσφυγες/ισσες και ταυτόχρονα την απόρριψη όσων δεν υποκύψουν στις αφομοιωτικές πιέσεις:

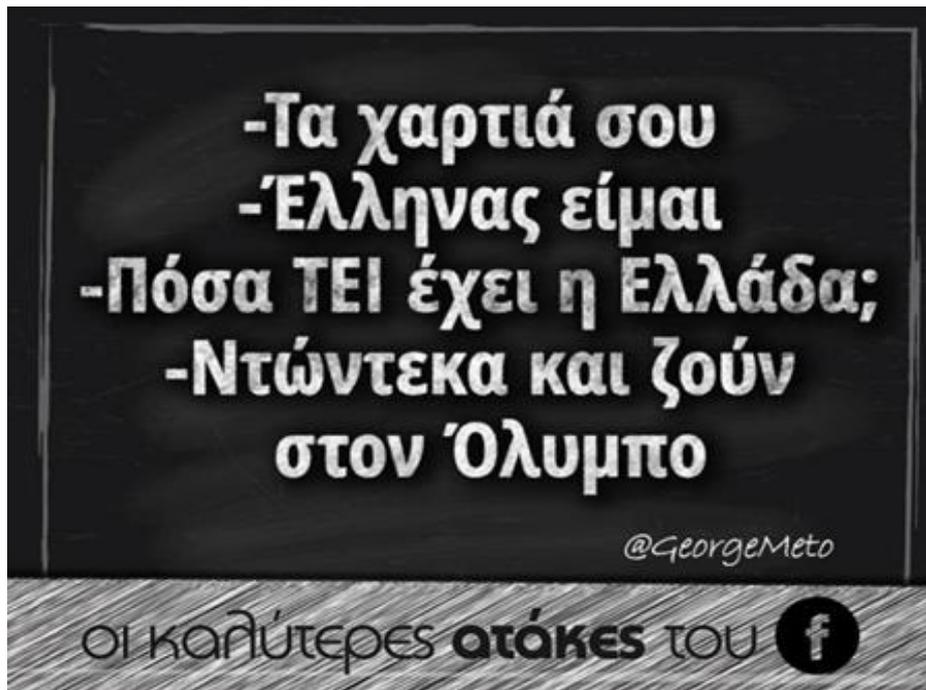
Πρέπει να προσφέρουμε στα παιδιά των προσφύγων και, κυρίως, στα ασυνόδευτα προσφυγόπουλα, τη δυνατότητα να ενταχθούν άμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα, να μάθουν τη γλώσσα. Όσα ξεκινήσουν από τα θρανία αύριο θα είναι και Έλληνες, όσα χαθούν στους δρόμους θα είναι οι αυριανοί εχθροί.

Αντίστοιχα, έντονα αφομοιωτικές είναι οι στάσεις που διαδίδονται μέσα από χιουμοριστικά μίμια από το 2014 κ.εξ. (βλ. σχετικά Archakis & Tsakona, 2019· Αρχάκης & Τσάκωνα, 2020) τα οποία με παιγνιώδη τρόπο καταγγέλλουν την παρουσία μεταναστών/τριών με μουσουλμανικό θρήσκευμα σε ελληνικό έδαφος:

Εικόνα 1: Χιουμοριστικό μίμιο 1

όπως και την παρουσία μεταναστών/τριών που δεν έχουν μάθει να μιλούν την πρότυπη ποικιλία της ελληνικής:

Εικόνα 2: Χιουμοριστικό μινιό 2

Στη μεν Εικόνα 1, οι 'απορριπτέοι/ες' μουσουλμάνοι/ες 'εισβολείς' όχι μόνο δεν αφομοιώνονται προς το εθνικά κυρίαρχο θρήσκευμα της χώρας υποδοχής, αλλά παρουσιάζονται να απειλούν να 'νοθεύσουν' ή και να 'εξοβελίσουν' τον 'ανώτερο' πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Στην Εικόνα 2, παρά τις αφομοιωτικές τους προσπάθειες (βλ. εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και μυθολογίας), οι μετανάστες/τριες παραμένουν 'ξένο σώμα' με προβλήματα επικοινωνίας με τον πλειονοτικό πληθυσμό, τα οποία βαρύνουν μόνο τους/τις ίδιους/ες. Και στις δύο περιπτώσεις χιουμοριστικών μινιό, μέσα από το χιούμορ φυσικοποιούνται και προβάλλονται ως δεδομένες και αμετάβλητες οι πλειονοτικές πολιτισμικές αξίες και η κυριαρχία τους στον ελληνικό χώρο, ενώ υποτιμώνται και χλευάζονται οι πολιτισμοί των μεταναστών/τριών-'εισβολέων' και η διαφοροποίησή τους από τις κυρίαρχες αξίες της χώρας υποδοχής.²

Η εκπαίδευση επίσης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην προώθηση του ελληνικού εθνορατσιστικού λόγου. Η κυριαρχία της ελληνικής είναι απόλυτη τόσο ως διδακτικό αντικείμενο όσο και ως γλώσσα διδασκαλίας (Μπουτουλούση, 2002), παρά το γεγονός ότι, όπως μας πληροφορεί η Σκούρτου (2011:21),

ο χάρτης του μαθητικού πληθυσμού της χώρας έχει αλλάξει σε τέτοιο βαθμό που μία μονοπολιτισμική/μονογλωσσική τάξη να αποτελεί την εξαίρεση παρά τον κανόνα στο ελληνικό σχολείο (...). Περίπου 10% του μαθητικού πληθυσμού σε όλες τις βαθμίδες έχει πρώτη γλώσσα ή γλώσσα καταγωγής, άλλη από την ελληνική.

Υπό την επίδραση αυτών των απόψεων και πρακτικών, ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών/τριών γονέων εσωτερικεύει τον ελληνικό εθνορατσιστικό λόγο και καταλήγει να θεωρεί την εκμάθηση της δικής τους γλώσσας καταγωγής ως «ειδική ανάγκη» των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών και όχι ως ενδεδειγμένο σχολικό αντικείμενο (Gkaintartzi et al., 2016:9). Σε μια έρευνα που εκπονήθηκε από τις Gkaintartzi et al. (2016) αναφορικά με τις στάσεις των μεταναστών/τριών προς την ελληνική γλώσσα και προς τις δικές τους γλώσσες καταγωγής, οι απόψεις ενός πατέρα αλβανικής καταγωγής είναι χαρακτηριστικές:

Εγώ θα διδάξω το παιδί με κάποιο τρόπο αλλά χωρίς να δημιουργώ προβλήματα ή ενόχληση στον δάσκαλο στο σχολείο. Στο σχολείο τα παιδιά δεν θα πρέπει να μιλούν αλβανικά όταν κάποιος τους μιλά ελληνικά (...) όχι να προκαλέσουμε τέτοια θέματα,

εγώ θα μάθω στο παιδί (...) όχι να μιλάει και να δημιουργεί προβλήματα (...) (Gkaintartzi et al., 2016:9).

Η αντίληψη ότι η διατήρηση των γλωσσών καταγωγής αποτελεί «πρόβλημα» και «ενόχληση» στο σχολείο σαφώς αποκαλύπτει τον εσωτερικευμένο ρατσισμό των μεταναστών/τριών.

Επιπλέον, σε έρευνες σχετικές με τις σχολικές εκθέσεις μεταναστών/τριών μαθητών/τριών που αναφέρονται σε εμπειρίες δικές τους ή των συγγενών τους στην Ελλάδα, εντοπίζεται επίσης εσωτερικευμένος ρατσισμός. Στις εκθέσεις αυτές, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συχνά αναδεικνύουν την επιθυμία τους να προσαρμοστούν στη χώρα υποδοχής ευθυγραμμιζόμενοι/ες με τον ελληνικό εθνορατσιστικό λόγο. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα:³

Λέγομαι Κ.Τ. Φοιτώ στην Γ΄ τάξη [του γυμνασίου]. Όταν πρωτοήρθα εδώ όλα για μένα ήταν άγνωστα, τόπος, άνθρωποι, κοινωνία, τα πάντα. Με το χρόνο άρχισα να μιλάω, να συνεννοούμαι, να κάνω φίλους παρέες δηλαδή να γίνομαι μία σαν όλους. Δεν γνώρισα ρατσιστές και ρατσίστριες και ούτε με έβλεπαν ρατσιστικά. Σιγά-Σιγά όλα πήγαιναν προς το καλύτερο, έμαθα σε ένα μήνα την Ελληνική γλώσσα, έκανα πολλούς φίλους και παρέες, συμπεριφέρομαι όπως πρέπει να συμπεριφέρεται ένα κορίτσι της ηλικίας μου.

Κάθε παιδί από ξένη χώρα θα αντιμετωπίσει δυσκολίες αλλά και τον ρατσισμό, εγώ δεν τον αντιμετώπισα αλλά μερικοί θα τον ξεπεράσουν με το χρόνο. :) (Archakis, 2020:224).

Στο τέλος της αφήγησής της η μαθήτρια παραδέχεται ότι «κάθε παιδί από ξένη χώρα θα αντιμετωπίσει δυσκολίες αλλά και τον ρατσισμό». Το γεγονός ότι η ίδια -όπως πιο πριν σημειώνει- δεν συνάντησε ρατσισμό οφείλεται προφανώς στη μεγάλη προσπάθεια προσαρμογής που έκανε να συμπεριφέρεται «όπως πρέπει να συμπεριφέρεται ένα κορίτσι της ηλικίας [της]» και, μεταξύ άλλων, να μάθει και ελληνικά. Αυτή η προσπάθειά της συνδέεται ευθέως με την εσωτερικευση των κυρίαρχων ρατσιστικών αξιών και πρακτικών.

4. Τα δεδομένα της ανάλυσης

Τα άρθρα που θα αναλύσουμε προέρχονται από την πολύγλωσση εφημερίδα *Αποδημητικά Πουλιά*, η οποία διατίθεται δωρεάν τόσο σε έντυπη όσο και σε ψηφιακή μορφή. Στην έντυπη μορφή της, διακινείται ως παράρτημα της *Εφημερίδας των Συντακτών*. Τα *Αποδημητικά Πουλιά* έχουν χαρακτήρα εμφανώς υποστηρικτικό προς τους/τις μετανάστες/τριες, όπως δηλώνεται ρητά στο κύριο άρθρο του πρώτου τεύχους:

Η έκδοση της εφημερίδας εντάσσεται στο παράλληλο πρόγραμμα δράσεων του «Δικτύου για τα Δικαιώματα του Παιδιού» με τίτλο «Σημεία Επαφής», που έχει στόχο την επικοινωνία των προσφύγων με την ελληνική πραγματικότητα και με ευαίσθητοποιημένες ομάδες ελλήνων πολιτών, με στόχο τη γνωριμία, την κατανόηση και τη γεφύρωση της απόστασης μεταξύ της ζωής εντός των καταυλισμών με την εκτός αυτών πραγματικότητα. Το πρόγραμμα συνίσταται: α) στην ενίσχυση και τον διάλογο στο εσωτερικό της κοινότητας του καταυλισμού και στην προετοιμασία της επικοινωνίας με τον έξω κόσμο β) στην ενημέρωση και πληροφόρηση των ανηλίκων σχετικά με την κοινωνική και πολιτισμική ευρωπαϊκή και ελληνική πραγματικότητα, γ) στην κοινωνικοποίησή τους και στην ελεύθερη έκφραση μέσα από τη συμμετοχή σε συναντήσεις, συζητήσεις και επισκέψεις κοινωνικού, πολιτισμικού, αθλητικού και καλλιτεχνικού χαρακτήρα με τη συμμετοχή ελλήνων, δ) στην έναρξη διαδικασιών ενσωμάτωσης μέσα από την επικοινωνία και τη γνωριμία τους με ελληνες συνομηλίκους και ομάδες κοινών ενδιαφερόντων, όπως π.χ. αθλητικές διοργανώσεις, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, μαθήματα γλώσσας, έκδοση εφημερίδας κ.λπ. (Η προσφυγιά με τα μάτια των εφήβων, 2017:1).

Στην εφημερίδα αυτή δημοσιεύονται κυρίως άρθρα νέων μεταναστών/τριών που διαμένουν στη δομή υποδοχής προσφύγων στο Σχιστό (κοντά στην Αθήνα). Οι γλώσσες στις οποίες είναι γραμμένα ή μεταφρασμένα τα άρθρα είναι η ελληνική, η αραβική, η φάρσι, η περσική, και η ούρντου.⁴ Το πρώτο τεύχος των *Αποδημητικών Πουλιών* κυκλοφόρησε τον Απρίλιο του 2017. Έως το τέλος του 2019 είχαν κυκλοφορήσει 16 τεύχη με 215 άρθρα. Τα άρθρα αυτά καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων όπως οι τρέχουσες δραστηριότητες των μεταναστών/τριών, οι συνθήκες διαβίωσής τους, οι εμπειρίες τους, οι σκέψεις και οι φιλοδοξίες τους, οι αναμνήσεις τους από τις χώρες καταγωγής τους. Από τα 215 άρθρα που δημοσιεύτηκαν έως το τέλος του 2019, σε 11 άρθρα (5,1%) εντοπίσαμε τον εσωτερικευμένο ρατσισμό των μεταναστών/τριών συγγραφέων τους. Τα άρθρα αυτά αναφέρονται σε ποικίλα θέματα συγκροτώντας ποικίλα κειμενικά είδη, γεγονός που απαιτεί την αξιοποίηση διαφορετικών αναλυτικών εργαλείων κάθε φορά. Εδώ η προσοχή μας θα εστιαστεί σε 2 από τα 11 κείμενα εσωτερικευμένου ρατσισμού.

5. Μικρο-επίπεδο: Τα εργαλεία και οι αναλύσεις

Το πρώτο άρθρο έχει τη μορφή επιχειρηματολογικού κειμένου και θα αναλυθεί με το σχήμα *πρόβλημα-λύση* του (Hoey, 1983, 2001· ενότητες 5.1-5.2), ενώ το δεύτερο έχει τη μορφή δημόσιας απολογίας, οπότε η ανάλυσή του θα λάβει υπόψη αντίστοιχες προσεγγίσεις (Kampf, 2009α· Leech, 2014· ενότητες 5.3-5.4).

5.1. Το σχήμα *πρόβλημα-λύση* του Hoey

Το σχήμα *πρόβλημα-λύση* του Hoey (1983, 2001· βλ. επίσης Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 2011:103-106) αποτελείται από τέσσερα δομικά συστατικά:

- την *κατάσταση* (situation), η οποία παρέχει μια γενική περιγραφή των περιστάσεων όπου εμφανίζεται το πρόβλημα. Πρόκειται για ένα προαιρετικό συστατικό και μπορεί να εντοπιστεί με την ερώτηση «ποια ήταν η κατάσταση;»·
- το *πρόβλημα* (problem), το οποίο εντοπίζεται με την ερώτηση «τι συνέβη σε αυτή την κατάσταση;» και πλαισιώνεται συνήθως με λεξικά στοιχεία που μεταφέρουν αρνητική αξιολόγηση·
- την *απάντηση* (response), η οποία επιχειρεί να δώσει λύση στο πρόβλημα και εντοπίζεται με την ερώτηση «τι έκανε ο/η X σε σχέση με αυτό;»·
- την *αξιολόγηση* (evaluation), που σχετίζεται όχι μόνο με το πρόβλημα, αλλά και με την απάντηση σε αυτό. Η αξιολόγηση μπορεί να είναι είτε θετική είτε αρνητική. Η αξιολόγηση εκφράζεται κυρίως με λεξικά στοιχεία και εντοπίζεται με ερωτήσεις όπως «πόσο επιτυχής ήταν η προτεινόμενη απάντηση;»·

5.2. Το σχήμα *πρόβλημα-λύση* στο άρθρο «Ακατανόητες φωνές»

Εφαρμόζοντας το σχήμα *πρόβλημα-λύση* στην ανάλυση του πρώτου άρθρου που εξετάζουμε εδώ (βλ. Παράρτημα· Ζαφαρί, 2018), διαπιστώνουμε ότι αναδύονται τρία διαφορετικά, αλλά αλληλοσχετιζόμενα προβλήματα. Λόγω περιορισμένου χώρου, εδώ θα αναφερθούμε στις δύο από τις τρεις περιπτώσεις:⁵

Αποσπάσματα από το άρθρο «Ακατανόητες φωνές» (Ζαφαρί, 2018)

1. Ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό ον και μία από τις πολλές του ανάγκες είναι η επικοινωνία με άλλους ανθρώπους. Η γλώσσα αποτελεί το βασικό μέσο αυτής της επικοινωνίας. Μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην επικοινωνία τους με τους άλλους και στην εναρμόνισή τους στο νέο τους περιβάλλον είναι η γλώσσα της νέας χώρας στην οποία βρίσκονται. Όταν εγκαταλείπεις την πατρίδα και την οικογένειά σου, τότε διακατέχεσαι από βουβές εμπειρίες και απομόνωση. Οι δυσχέρειες πολλαπλασιάζονται όταν δεν γνωρίζεις τη γλώσσα του νέου τόπου, όπου και αδυνατείς να επικοινωνήσεις, να ακούσεις και να

- ακουστείς. Ένα από τα χειρότερα συναισθήματα είναι όταν, προκειμένου να επικοινωνήσεις, χρειάζεσαι και έναν «μεσάζοντα» της γλώσσας.
2. Η εκμάθηση μιας γλώσσας είναι δύσκολη διαδικασία για ανθρώπους μεγάλης ηλικίας. Σύμφωνα με το Explorer Express του Διεθνούς Ινστιτούτου HSBC, το 58% των ερωτηθέντων χαρακτήρισαν την εκμάθηση της γλώσσας ως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην πρόοδό τους. Οι πρόσφυγες και ιδιαίτερα οι αναλφάβητοι δυσκολεύονται ακόμη περισσότερο τόσο στην εκμάθηση της γλώσσας όσο και στην εύρεση εργασίας, με επικίνδυνες προεκτάσεις. Η αγορά, η μετακίνηση μέσα στην πόλη και διάφορες δυσκολίες αποτελούν σημαντικά θέματα της καθημερινότητας, τα οποία πιθανότατα επιλύονται βραχυπρόθεσμα με τη βοήθεια των άλλων, αλλά μακροπρόθεσμα πρέπει να αντιμετωπίζονται ατομικά, γεγονός που απαιτεί την εκμάθηση της γλώσσας.

Η ανάλυση σύμφωνα με το σχήμα πρόβλημα-λύση έχει ως εξής:

- **Κατάσταση:** Οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω της γλώσσας (*Ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό ον... μέσο αυτής της επικοινωνίας στο απόσπασμα 1*).
- **Πρόβλημα:** Οι μετανάστες/τριες δεν μπορούν να επικοινωνήσουν στον τόπο υποδοχής τους, επειδή δεν γνωρίζουν τη γλώσσα του τόπου αυτού (*Μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες... και να ακουστείς στο απόσπασμα 1· Η εκμάθηση μιας γλώσσας... θέματα της καθημερινότητας στο απόσπασμα 2*).
- **Απάντηση:**
  - **1η:** Οι μετανάστες/τριες μπορούν να βοηθηθούν από τους/τις διερμηνείς (*Ένα από τα χειρότερα συναισθήματα... «μεσάζοντα» της γλώσσας στο απόσπασμα 1*).
  - **2η:** Οι μετανάστες/τριες πρέπει εν τέλει να μάθουν τη γλώσσα του τόπου υποδοχής (*τα οποία πιθανότατα επιλύονται... την εκμάθηση της γλώσσας στο απόσπασμα 2*).
- **Αξιολόγηση:**
  - **Αρνητική στην 1η απάντηση,** δηλαδή στη λύση των διερμηνέων, η οποία αποδεικνύεται ανεπαρκής και το πρόβλημα παραμένει (*Ένα από τα χειρότερα συναισθήματα στο απόσπασμα 1· τα οποία πιθανότατα επιλύονται βραχυπρόθεσμα με τη βοήθεια των άλλων στο απόσπασμα 2*).
  - **Θετική στη 2η απάντηση,** δηλαδή στη λύση της εκμάθησης της ελληνικής, η οποία επιλύει αποτελεσματικά και οριστικά το πρόβλημα (*μακροπρόθεσμα πρέπει να αντιμετωπίζονται ατομικά, γεγονός που απαιτεί την εκμάθηση της γλώσσας στο απόσπασμα 2*).

Στα αποσπάσματα 1-2, η εκμάθηση της ελληνικής προτείνεται ρητά από τη μετανάστρια συγγραφέα ως η καλύτερη λύση στα προβλήματα επικοινωνίας που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες/τριες στη χώρα υποδοχής. Η συγγραφέας φαίνεται να υιοθετεί τη ρατσιστική, αφομοιωτικού τύπου, οπτική του εθνικού λόγου, καθώς θεωρεί ότι η χρήση από τους/τις μετανάστες/τριες γλωσσών διαφορετικών από αυτή της χώρας υποδοχής αποτελεί πρόβλημα μόνο για τους/τις μετανάστες/τριες και όχι για τον πλειονοτικό πληθυσμό. Σημειωτέον ότι δεν συζητά για το αν και πώς οι γλώσσες καταγωγής θα μπορούσαν να αποτελέσουν γλωσσικούς πόρους για τον πλειονοτικό πληθυσμό. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι η μετανάστρια συγγραφέας έχει εσωτερικεύσει ευρέως διαδεδομένες εθνορατσιστικές θέσεις, δεδομένου ότι απορρίπτει την πολυγλωσσία, απαξιώνει τις γλώσσες καταγωγής των μεταναστών/τριών και προωθεί την ηγεμονία της γλώσσας του τόπου υποδοχής.

5.3. Το κειμενικό είδος της δημόσιας απολογίας

Η δημόσια απολογία συνήθως αφορά ένα παρελθοντικό γεγονός το οποίο προκάλεσε βλάβη ή σύγκρουση εντός μιας κοινότητας ή μεταξύ κοινοτήτων. Όσοι/ες απολογούνται δημόσια

συνήθως αναλαμβάνουν την ευθύνη για το γεγονός αυτό (βλ. Davies, 2011· Kampf, 2011· Leech, 2014· McElhinny, 2016).

Έρευνες, μεταξύ άλλων, από τον Kampf (2009β) και τη McElhinny (2016) επισημαίνουν ότι οι δημόσιες απολογίες συνήθως κατατίθενται από ισχυρούς πολιτικούς παράγοντες ή θεσμούς. Αφορούν κατακριτέες πράξεις προς ανίσχυρα άτομα ή ανίσχυρες ομάδες που, λόγω των πράξεων αυτών, έχουν υποστεί ισχυρά πλήγματα, ανισότιμη μεταχείριση ή ακόμη και απώλεια των δικαιωμάτων τους. Γι' αυτόν/ή που απολογείται δημόσια το κόστος δεν είναι αμελητέο. Μια τέτοια πράξη ανάληψης ευθύνης βλάπτει το κοινωνικό του/της κύρος και υπονομεύει τη (συμβολική) εξουσία του/της. Ταυτόχρονα όμως, αποκαθιστά την εικόνα του/της στα μάτια του ευρύτερου συνόλου, καθώς ικανοποιεί τις προσδοκίες σχετικά με τη διατήρηση των κοινωνικών κανόνων και της κοινωνικής αρμονίας.

Ο Leech (2014), προσδιορίζοντας τα δομικά συστατικά της απολογίας, διακρίνει καταρχάς την *κύρια απολογητική πράξη* (head act), η οποία πραγματώνεται με εκφράσεις όπως *Συγγνώμη, Με συγχωρείς, Απολογούμαι* κλπ. Οι εκφράσεις αυτές μπορεί να συνοδεύονται από *περιφερειακά γεγονότα* (satellite events) ή *υποστηρικτικές κινήσεις* (supportive moves), όπως παραδοχές ευθύνης, αιτιολογήσεις για την εσφαλμένη πράξη, δεσμεύσεις για αποφυγή ή και αποκατάσταση της εσφαλμένης πράξης. Η δημόσια απολογία ως κειμενικό είδος περιλαμβάνει κύριες απολογητικές πράξεις και υποστηρικτικές κινήσεις.

Το άρθρο που εξετάζουμε παρακάτω δημοσιεύεται σε μια εφημερίδα που είναι εμφανώς προσανατολισμένη στην αποκατάσταση και την ενίσχυση της δημόσιας εικόνας των μεταναστών/τριών και των σχέσεων τους με την ελληνική πλειονότητα. Μια σημαντική, ωστόσο, διαφορά ανάμεσα στο άρθρο δημόσιας απολογίας που αναλύουμε εδώ, σε σχέση με άλλα τέτοιου είδους κείμενα, είναι η εξής: ενώ οι δημόσιες απολογίες συχνά προέρχονται από πρόσωπα με εξουσία και απευθύνονται σε περιθωριοποιημένες και σιωπηλές ομάδες, η δημόσια απολογία που θα αναλύσουμε έχει αντίστροφη κατεύθυνση καθώς κατατίθεται από μία μετανάστρια. Προβάλλει μάλιστα τους/τις μετανάστες/τριες να ευθύνονται για βλάβες που υφίσταται ο δήθεν θυματοποιημένος πλειονοτικός πληθυσμός. Θα υποστηρίξουμε ότι αυτή η αντίστροφη ρόλων είναι ενδεικτική του εσωτερικευμένου ρατσισμού των μεταναστών/τριών.

5.4. Το άρθρο «Η συγγνώμη ενός μετανάστη προς τον λαό της Ευρώπης» ως δημόσια απολογία

Το άρθρο (Χορσαϊνί, 2017) αναφέρεται στην Ευρώπη, αλλά οι εμπειρίες της μετανάστριας έχουν εμφανώς διαμορφωθεί στην Ελλάδα. Από την ανάγνωσή του (βλ. Παράρτημα) προκύπτει ότι η οργάνωσή του βασίζεται σε μια εμφανώς ρατσιστική παραδοχή: οι μετανάστες/τριες απεικονίζονται αρνητικά ως μια ομάδα ανθρώπων που προκαλεί σοβαρά προβλήματα στη χώρα υποδοχής, ενώ ο πλειονοτικός πληθυσμός αναπαριστάνεται ως θύμα της ανάρμοστης και επιθετικής συμπεριφοράς των μεταναστών/τριών.

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι η απολογούμενη μετανάστρια χρησιμοποιεί μια κύρια απολογητική πράξη (*Συγχώρεσέ με*) και αναλαμβάνει η ίδια την ευθύνη για τα δεινά των μεταναστών/τριών (βλ. Leech, 2014 στην ενότητα 5.3). Οι υποστηρικτικές κινήσεις (που επισημαίνονται με πλαγιογράμματα στα παρακάτω παραδείγματα) απεικονίζουν τους/τις μετανάστες/τριες να είναι οι ίδιοι/ες υπεύθυνοι/ες για τους τραγικούς θανάτους και τη θλίψη που έχουν αναγκαστεί να υπομείνουν είτε οι μετανάστες/τριες (προτάσεις 1-3) είτε οι πλειονοτικοί/ές (προτάσεις 1 και 4):⁶

1. Συγχώρεσέ με αν οι θάλασσες και τα ύδατά σου έχουν μολυνθεί από τα πτώματα των συμπατριωτών μου.
2. Συγχώρεσέ με αν είμαι πικραμένη γιατί η καρδιά μου είναι γεμάτη από άδειες θέσεις, τις άδειες θέσεις των αγαπημένων μου.
3. Συγχώρεσέ με αν το πρόσωπό μου είναι θλιμμένο και τα μάτια μου γεμάτα δάκρυα.
4. Συγχώρεσέ με αν μερικές φορές σου μοίρασα πόνο και με λυπήθηκες (Χορσαϊνί, 2017).

Επιπλέον, η μετανάστρια συγγραφέας αναλαμβάνει την ευθύνη για μη αποδεκτές ενέργειες που αποδίδονται στους/στις μετανάστες/τριες και, πιο συγκεκριμένα, απεικονίζει τους μετανάστες/τριες ως ανθρώπους που βλάπτουν την κοινωνική τάξη και προκαλούν

προβλήματα στις χώρες υποδοχής. Ως ανθρώπους δηλαδή που δημιουργούν αισθήματα ανασφάλειας και φόβου στις εθνικές πλειονότητες (βλ. υποστηρικτικές κινήσεις με πλαιογράμματα στις προτάσεις 5-10):

5. Συγχώρεσέ με *αν έχω αλλάξει το πρόσωπο της πόλης σου αυτές τις μέρες.*
6. Συγχώρεσέ με *αν κοιτάς το πρόσωπό μου και στο μυαλό σου βλέπεις έναν τρομοκράτη και με το που ακούς τη φωνή μου, στα αυτιά σου αντηχούν βόμβες και καμικάζι και ο καρδιακός σου παλμός αυξάνεται.*
7. Συγχώρεσέ με *που χιλιάδες άνθρωποι τους οποίους αποκαλούμε «μετανάστες» εμφανίστηκαν και σκόρπισαν φόβο και πανικό.*
8. Συγχώρεσέ με *αν ακούσια προκάλεσα χάος στη χώρα σου. Ήταν η πολιτική των χωρών που συμμετείχαν στους πολέμους στη χώρα μου.*
9. Συγχώρεσέ με *για όλη την άγνοιά μου ως προς τις συνήθειες και παραδόσεις σου.*
10. Συγχώρεσέ με *όχι επειδή αξίζω, αλλά γιατί εσύ αξίζει να έχεις ηρεμία (Χοσσαΐνι, 2017).*

Έτσι, η συγγραφέας αποδέχεται και αναπαράγει τις ρατσιστικές απόψεις και στάσεις που συνήθως εκφράζονται από μέλη των πλειονοτικών κοινωνιών.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, οι μετανάστες/τριες αναπαριστάνονται να αντιμετωπίζουν και να αξιολογούν τον/την εαυτό/ή τους και τη ζωή τους μέσα από την πλειονοτική οπτική, με γνώμονα τις πλειονοτικές κοινωνικές και ηθικές αξίες. Αναπαριστάνονται δηλαδή να αποδέχονται την αφομοίωσή τους ως βασικό προαπαιτούμενο για τη βελτίωση της δημόσιας εικόνας τους και για την εδραίωση της εμπιστοσύνης και της συνεργασίας με τον πλειονοτικό πληθυσμό. Το γεγονός αυτό επιδεικνύει εκ μέρους τους την εσωτερική τους των πλειονοτικών ρατσιστικών απόψεων και στάσεων.

Τέλος, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι η ρατσιστική ανάγνωση των αποσπασμάτων του άρθρου της Χοσσαΐνι (2017) που επιχειρήσαμε, και ειδικότερα η ανάγνωση υπό το πρίσμα του εσωτερικευμένου ρατσισμού, μπορεί να δεχθεί ως αντίλογο την *ειρωνική* ανάγνωση: ότι δηλαδή τα εν λόγω αποσπάσματα θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι στοχοποιούν ειρωνικά τους/τις πλειονοτικούς/ές αποδέκτες/τριες. Ωστόσο, μια τέτοια ερμηνεία μάλλον υποτιμά το γεγονός ότι πολύ δύσκολα θα 'τολμούσε' μια μετανάστρια να ειρωνευθεί το πλειονοτικό ακροατήριο από ένα πλειονοτικό μέσο, ακόμη και αν αυτό έχει αντιρατσιστικό προσανατολισμό. Επιπλέον, μια ειρωνική ερμηνεία δεν συνάδει με τον συνολικό τόνο και ύφος των *Αποδημητικών Πουλιών*, καθώς το χιούμορ και η ειρωνεία σπανίζουν, αν δεν απουσιάζουν πλήρως, από τα υπό εξέταση τεύχη. Αυτή η απουσία χιούμορ ή ειρωνείας που να στοχοποιεί μάλιστα τον πλειονοτικό πληθυσμό είναι μάλλον αναμενόμενη, αν λάβουμε υπόψη μας τη γενικότερη σκοποθεσία του εντύπου (βλ. ενότητα 4). Σε κάθε περίπτωση, μια ειρωνική ερμηνεία μάλλον αποκαλύπτει τη δυσκολία που έχουν ορισμένοι/ες πλειονοτικού/ές αναγνώστες/τριες να αποδεχθούν ότι οι συνήθεις ρατσιστικές πλειονοτικές πρακτικές⁷ οδηγούν τους/τις μετανάστες/τριες σε μεγάλο βαθμό αυτοταπείνωσης και απολογίας προκειμένου να γίνουν αποδεκτού/ές.

Βέβαια, τότε δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι/ες για τις ενδόμυχες προθέσεις των ομιλητών/τριών, ακόμη και αν μπορούμε σε διαδικασίες πειραματικής διερεύνησης μέσω συνεντεύξεων ή/και ομάδων εστίασης. Αυτός είναι ένας περιορισμός που αφορά κάθε προσέγγιση στο πλαίσιο της (Κριτικής) Ανάλυσης Λόγου και δεν θα μπορούσε εύκολα να εξαλειφθεί ακόμη και αν ρωτούσαμε τους/τις ομιλητές/τριες για τις προθέσεις τους (π.χ. μπορεί να μην έδιναν ακριβείς απαντήσεις ή να έδιναν απαντήσεις που θα θεωρούσαν ότι ικανοποιούν τους/τις ερευνητές/τριες ή προβάλλουν μια θετική αυτο-εικόνα· βλ. μεταξύ άλλων Dynel et al., 2016:51-53 και τις παραπομπές που δίνονται εκεί). Ως εκ τούτου, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την ειρωνική ανάγνωση. Σε κάθε περίπτωση, το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι οι προθέσεις των ομιλητών/τριών, αλλά οι επιπτώσεις που μπορεί να έχουν αυτά που λένε ή γράφουν. Υπό το πρίσμα αυτό, όπως δείξαμε με την ανάλυσή μας, το συγκεκριμένο άρθρο μπορεί να συμβάλει στη διαίωνη των ρατσιστικών ανισοτήτων με ρευστό, αμφίσημο τρόπο (για μια πλήρη και συστηματική ανάλυση του άρθρου αυτού ως δείγματος ρευστού ρατσισμού, βλ. Archakis & Tsakona, 2024α).

6. Συμπερασματικά

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ). Αξιοποιήσαμε την κεντρική αρχή της που αφορά τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο μακρο-επίπεδο των λόγων και το μικρο-επίπεδο των ατομικών τοποθετήσεων. Ειδικότερα, εξετάσαμε πώς ο ελληνικός εθνορατσιστικός λόγος (στο μακρο-επίπεδο) διεισδύει σε δύο άρθρα μεταναστριών (στο μικρο-επίπεδο), δημοσιευμένα σε μια εφημερίδα με αντιρατσιστικό προσανατολισμό. Ο στόχος μας ήταν να αναδείξουμε πώς ο ρατσισμός γίνεται αποδεκτός, εσωτερικεύεται και εκφράζεται από τις δύο μετανάστριες συγγραφείς των άρθρων.

Η ανάλυση του πρώτου άρθρου με βάση το σχήμα *πρόβλημα-λύση* εντοπίζει τον εσωτερικευμένο ρατσισμό στο γεγονός ότι η εκμάθηση της ελληνικής προβάλλεται ως η καλύτερη λύση στα επικοινωνιακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες/τριες στις επαφές τους με τον ελληνόφωνο πλειονοτικό πληθυσμό. Η ανάλυση του δεύτερου άρθρου με βάση το κειμενικό είδος της *δημόσιας απολογίας* εντοπίζει τον εσωτερικευμένο ρατσισμό στο γεγονός ότι η μετανάστρια συγγραφέας και ο μεταναστευτικός πληθυσμός που εκπροσωπεί αυτοκατηγορούνται για 'λάθη' και 'παραβάσεις' που προφανώς δεν έχουν διαπράξει.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, και στα δύο άρθρα, οι μετανάστριες συγγραφείς αναπαριστούν τον μεταναστευτικό πληθυσμό ως «κατάλληλους/ες Άλλους/ες» συντονισμένους/ες με τον ελληνικό ομογενοποιητικό εθνορατσιστικό λόγο. Με τον τρόπο αυτόν, ενισχύουν και εξυψώνουν το κύρος της πλειονότητας. Η υπερτίμηση και η αποδοχή των πλειονοτικών χαρακτηριστικών και η συνακόλουθη υποτίμηση των μεταναστευτικών/μειονοτικών χαρακτηριστικών από τις δύο μετανάστριες συγγραφείς αποκαλύπτουν ακριβώς τον εσωτερικευμένο τους ρατσισμό.

Με βάση την ανάλυση και τη συζήτησή μας, είναι επίσης σκόπιμο να επισημάνουμε ότι και τα δύο άρθρα μπορούν να θεωρηθούν δείγματα ρευστού ρατσισμού. Αν και δημοσιεύονται σε μια εφημερίδα αντιρατσιστικού προσανατολισμού, η οποία υποστηρίζει τους/τις μετανάστες/τριες και τη διαφορετικότητά τους, τα άρθρα αναπαράγουν ρατσιστικές/αφομοιωτικές απόψεις που παρουσιάζουν τους/τις μετανάστες/τριες πρόθυμους/ες να μάθουν την ελληνική γλώσσα, να αποβάλλουν τις δικές τους γλώσσες καταγωγής, καθώς και να θεωρήσουν τον/την εαυτό/ή τους υπεύθυνους/ες για πράξεις που υπονομεύουν τη ζωή της εθνικής πλειονότητας.

Συμπερασματικά, σε άρθρα που γράφονται από τις ίδιες τις μετανάστριες ο ρατσισμός είναι παρών με ποικιλία μορφών και λειτουργιών. Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να προτείνει δύο διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την ανίχνευση ρευστού ρατσισμού σε κείμενα που πλαισιώνονται ως αντιρατσιστικά. Περαιτέρω έρευνα βέβαια είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη μεθοδολογικών/αναλυτικών εργαλείων που θα έχουν αντίστοιχους στόχους και αποτελέσματα σε διαφορετικά κειμενικά είδη (βλ. επίσης Αρχάκης κ.ά. 2023· Archakis & Tsakona 2024β).

Υποσημειώσεις

¹ Η παρούσα μελέτη επεξεργάζεται και βασίζεται σε θέσεις των άρθρων Archakis & Tsakona (2022, 2024α) και Αρχάκης & Τσάκωνα (2023). Η συγγραφή του πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου «TRACE: Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό στον αντιρατσιστικό λόγο: Μια κριτική προσέγγιση στον ευρωπαϊκό δημόσιο λόγο για τη μεταναστευτική και προσφυγική κρίση», ΗΦΡΙ-FM17-42, ΕΛΙΔΕΚ 2019-2022. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την Ε. Σκούρτου για τις εύστοχες παρατηρήσεις της στο παρόν κείμενο.

² Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι αυτού του είδους το χιούμορ συχνά αναπαράγεται και γίνεται αποδεκτό όχι μόνο από πλειονοτικούς/ές ομιλητές/τριες αλλά και από τους/τις ίδιους/ες τους/τις μετανάστες/τριες. Μολονότι σχετικές έρευνες δεν γνωρίζουμε να υπάρχουν για τα ελληνικά δεδομένα, σε άλλες χώρες του Δυτικού κόσμου (π.χ. ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Βέλγιο, Ρουμανία) διαπιστώνεται ότι, στην προσπάθειά τους να γίνουν αποδεκτοί/ές και να αφομοιωθούν, οι μετανάστες/τριες υιοθετούν τη ρατσιστική οπτική του πλειονοτικού χιούμορ αναπαριστώντας τους εαυτούς/ές τους ως πολιτισμικά, γλωσσικά κλπ. ασύμβατους/ες

στις δυτικές χώρες υποδοχής. Εσωτερικεύουν δηλαδή τον ρατσισμό που έχουν βιώσει ως ‘φυσικό’ στο κοινωνιοπολιτισμικό περιβάλλον όπου ζουν και δραστηριοποιούνται (Pérez, 2013, 2017, 2022· Weaver, 2016· Ervine, 2019· Breazu & Machin, 2022· Lion & Dhaenens, 2023).

³ Το κείμενο αναπαράγεται με την ορθογραφία και τη στίξη του πρωτοτύπου.

⁴ Κάποια τεύχη των *Αποδημητικών Πουλιών* έχουν μεταφραστεί και σε άλλες γλώσσες, όπως η Ιταλική και η Γαλλική.

⁵ Για την πλήρη ανάλυση του κειμένου, βλ. Archakis & Tsakona (2022).

⁶ Η αρίθμηση των προτάσεων έχει προστεθεί στο κείμενο από τους συγγραφείς της παρούσας μελέτης προς διευκόλυνση των αναγνωστών/τριών. Για την πλήρη ανάλυση του κειμένου, βλ. Archakis & Tsakona (2024α).

⁷ Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από εκπομπή της δημοσιογράφου Τ. Στεφανίδου μετά το ναυάγιο στην Πύλο (14-06-2023), στο οποίο η δημοσιογράφος αποδίδει στους/στις πρόσφυγες/ισσες, μεταξύ άλλων, την ευθύνη για τις ελλείψεις που προκλήθηκαν μετά το ναυάγιο στα ελληνικά πλειονοτικά νοσοκομεία και τα ασθενοφόρα (βλ. <https://www.facebook.com/100000834706512/videos/3466734643605413>).

Βιβλιογραφία

Αρχάκης, Α., Καραχάλιου, Ρ. & Τσάκωνα, Β. (επιμλ.) (2023). *Ιχνηλατώντας τη Διείσδυση του Ρατσισμού στον Αντιρατσιστικό Λόγο: Μελέτες για τον Ρευστό Ρατσισμό*. Αθήνα: Πεδίο.

Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. (2020). Κριτική Ανάλυση του Χιουμοριστικού Λόγου: Διερευνώντας τον Ρόλο του Χιούμορ σε Κείμενα που Αναφέρονται σε Μετανάστες/τριες, στο: Μπουκάλα, Σ. & Στάμου, Α. Γ. (επιμλ.). *Κριτική Ανάλυση Λόγου: (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*, Αθήνα: Νήσος.

Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. (2023). Αντιρατσισμός, Ρευστός Ρατσισμός ή Εσωτερικευμένος Ρατσισμός; Ανάλυση Άρθρων από Μεταναστευτική Εφημερίδα, στο: Αρχάκης, Α., Καραχάλιου, Ρ. & Τσάκωνα, Β. (επιμλ.). *Ιχνηλατώντας τη Διείσδυση του Ρατσισμού στον Αντιρατσιστικό Λόγο: Μελέτες για τον Ρευστό Ρατσισμό*, Αθήνα: Πεδίο.

Archakis, A. (2018). The Representation of Racism in Immigrant Students’ Essays in Greece: The ‘Hybrid Balance’ between Legitimizing and Resistance Identities. *Pragmatics*, 2018 (28), (1-28).

Archakis, A. (2020). Immigrant Narratives and Hybrid Identities: Analyzing Autobiographical Narratives Written by Immigrant Students in Greece. *Trabalhos em Linguística Aplicada*, 2020 (59), (1809-1832).

Archakis, A. & Tsakona, V. (2019). Racism in Recent Greek Migrant Jokes. *Humor: International Journal of Humor Research*, 2019 (32), (267-287).

Archakis, A. & Tsakona, V. (2022). “It Is Necessary to Try Our Best to Learn the Language”: A Greek Case Study of Internalized Racism in Antiracist Discourse. *Journal of International Migration and Integration*, 2022 (23), (161-182).

Archakis, A. & Tsakona, V. (2024α, υπό δημ.). A Migrant’s Public Apology as an Instance of Internalized Racism: A Greek Case Study. In Archakis, A. & Tsakona, V. (eds). *Exploring the Ambivalence of Liquid Racism: In between Antiracist and Racist Discourse*, Amsterdam: John Benjamins.

Archakis, A. & Tsakona, V. (eds) (2024β, υπό δημ.). *Exploring the Ambivalence of Liquid Racism: In between Antiracist and Racist Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.

Barsky, R. F. (1994). *Constructing a Productive Other: Discourse Theory and the Convention Refugee Hearing*. Amsterdam: John Benjamins.

Bennett, S. (2018). *Constructions of Migrant Integration in British Public Discourse: Becoming British*. London: Bloomsbury.

Breazu, B., & Machin, D. (2022). Using Humor to Disguise Eacism in Television News: The Case of the Roma. *Humor: International Journal of Humor Research*, 2023 (35), (73-92).

Bucholtz, M. & Hall, K. (2005). Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies*, 2005 (7), (584-614).

Γεωργακοπούλου, Α. & Γούτσος, Δ. (2011). *Κείμενο και Επικοινωνία* (ανανεωμένη έκδ.). Αθήνα: Πατάκης.

Δαμανάκης, Μ. (2018). *Παιδαγωγικός Λόγος και Επερότητα στις Αρχές του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg.

Διαμαντοπούλου, Α. (2019). Φρεγάτες και Θρανία – Ανάσχεση και Ενσωμάτωση. *Καθημερινή* 10.11.2019.

<https://www.kathimerini.gr/politics/1051053/anna-diamantopoyloy-fregates-kai-thrania-anaschesi-kai-ensomatosi/>

Davies, B. L. (2011). Discursive Histories, Personalist Ideology and Judging Intent: Analyzing the Metalinguistic Discussion of Tony Blair's "Slave Trade Apology". In The Linguistic Politeness Research Group (eds). *Discursive Approaches to Politeness*, Berlin: De Gruyter Mouton.

Dynel, M., Brock, A. & de Jongste, H. (2016). Introduction. A Burgeoning Field of Research: Humorous Intent in Interaction. *Journal of Pragmatics*, 2016 (95), (51-57).

Ervine, J. (2019). *Humor in contemporary France: Controversy, consensus, and contradictions*. Liverpool: Liverpool University Press.

Ζαφαρί, Μ. (2018). Ακατανόητες Φωνές. *Αποδημητικά Πουλιά*, 2018 (7) (7).

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.

Fairclough, N. (2003). *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.

Gkaintartzi, A., Kiliari, A. & Tsokalidou, R. (2016). Heritage Language Maintenance and Education in the Greek Sociolinguistic Context: Albanian Immigrant Parents' Views. *Cogent Education*, 2016 (3), (1-17).

Golash-Boza, T. (2016). A Critical and Comprehensive Sociological Theory of Race and Racism. *Sociology of Race and Ethnicity*, 2016 (2), (129-141).

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
Η προσφυγιά με τα μάτια των εφήβων (2017). *Αποδημητικά Πουλιά*, 2017 (1), (1).

Hoey, M. (1983). *On the Surface of Discourse*. London: George Allen and Unwin.

Hoey, M. (2001). *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis*. London: Routledge.

- Janks, H. (2010). *Literacy and Power*. New York: Routledge.
- Jørgensen, M. & Phillips, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Kampf, Z. (2009α). The Age of Apology: Evidence from the Israeli Public Discourse. *Social Semiotics*, 2009 (19), (257-273).
- Kampf, Z. (2009β). Public (Non-) Apologies: The Discourse of Minimizing Responsibility. *Journal of Pragmatics*, 2009 (41), (2257-2270).
- Kampf, Z. (2011). Journalists as Actors in Social Dramas of Apology. *Journalism*, 2011 (12), (71-87).
- Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Lion, A. & Dhaenens, F. (2023). ‘Just Kidding?’ – An Exploratory Audience Study into the Ways Flemish Youth with a Minoritized Ethnic Identity Make Sense of Ethnic Humor and the Politics of Offence. *Humor: International Journal of Humor Research*, 2023 (36), (375-395).
- Maeso, S. R. (2015). ‘Civilizing’ the Roma? The Depoliticization of (Anti-)Racism within the Politics of Integration. *Identities*, 2015 (22), (53-70).
- Μπαλιμπάρ, Ε. (2017). Υπάρχει «Νεορατσισμός»;, στο: Μπαλιμπάρ, Ε. & Βαλλερστάιν, Ι. (επιμλ.). *Φυλή, Έθνος, Τάξη: Οι Διφορούμενες Ταυτότητες*, Αθήνα: Νήσος.
- Μπουτουλούση, Ε. (2002). Το Πολυπολιτισμικό Σχολείο: Κριτικές Προσεγγίσεις και η Πολιτισμική Συνειδητοποίηση, στο: Αυδή, Α. & Χρυσοφίδου, Α. (επιμλ.). *Ανακαλύπτοντας τον Πλούτο της Διαφορετικότητας μέσω της Τέχνης: Πρακτικά των Ημερίδων των Προγραμμάτων Comenius και Εκπαίδευση χωρίς Σύνορα, 28 Μαρτίου-2 Απριλίου 2001*, Θεσσαλονίκη: Πήγασος.
- May, S. (2017). National and Ethnic Minorities: Language Rights and Recognition. In S. Canagarajah (ed). *The Routledge Handbook of Migration and Language*, London: Routledge.
- McElhinny, B. (2016). Reparations and Racism, Discourse and Diversity: Neoliberal Multiculturalism and the Canadian Age of Apologies. *Language and Communication*, 2016 (51), (50-68).
- Nicholson, P. Y. (1999). *Who Do We Think We Are? Race and Nation in the Modern World*. Armonk: M. E. Sharpe.
- Pérez, R. (2013). Learning to Make Racism Funny in the ‘Color-blind’ Era: Stand-up Comedy Students, Performance Strategies, and the (Re)production of Racist Jokes in Public. *Discourse and Society*, 2013 (24), (478-503).
- Pérez, R. (2017). Racism without Hatred? Racist Humor and the Myth of ‘Color-blindness’. *Sociological Perspectives*, 2017 (60), (956-974).
- Pérez, R. (2022). *The Souls of White Jokes: How Racist Humor Fuels White Supremacy*. Stanford: Stanford University Press.
- Pyke, K. D. (2010). What Is Internalized Racial Oppression and Why don’t We Study It? Acknowledging Racism’s Hidden Injuries. *Sociological Perspectives*, 2010 (53), (551-572).

Speight, S. L. (2007). Internalized Racism: One More Piece of the Puzzle. *The Counselling Psychologist*, 2007 (35), (126-134).

Σκούρτου, Ε. (2011). *Η Διγλωσσία στο Σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

Taguieff, P.-A. (1993). From Race to Culture: The New Right's View of European Identity. *Telos: Critical Theory of the Contemporary*, 1993 (98/99), (99-125).

van Dijk, T. A. (1992). Discourse and the Denial of Racism. *Discourse and Society*, 1992 (3), (87-118).

van Dijk, T. A. (2000). New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. In Cottle, S. (ed). *Ethnic Minorities and the Media*, Philadelphia: Open University Press.

van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.

Weaver, S. (2016). *The Rhetoric of Racist Humor: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.

Χορσαφί, Μ. (2017). Η Συγγνώμη ενός Μετανάστη προς τον Λαό της Ευρώπης. *Αποδημητικά Πουλιά*, 2017 (4), (3). (10.11.2019)

Παράρτημα

Ακατανόητες φωνές (Ζαφαρί, 2018)

Ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό ον και μία από τις πολλές του ανάγκες είναι η επικοινωνία με άλλους ανθρώπους. Η γλώσσα αποτελεί το βασικό μέσο αυτής της επικοινωνίας.

Μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην επικοινωνία τους με τους άλλους και στην εναρμόνισή τους στο νέο τους περιβάλλον είναι η γλώσσα της νέας χώρας στην οποία βρίσκονται.

Όταν εγκαταλείπεις την πατρίδα και την οικογένειά σου, τότε διακατέχεσαι από βουβές εμπειρίες και απομόνωση. Οι δυσχέρειες πολλαπλασιάζονται όταν δεν γνωρίζεις τη γλώσσα του νέου τόπου, όπου και αδυνατείς να επικοινωνήσεις, να ακούσεις και να ακουστείς.

Ένα από τα χειρότερα συναισθήματα είναι όταν, προκειμένου να επικοινωνήσεις, χρειάζεσαι και έναν «μεσάζοντα» της γλώσσας.

Η εκμάθηση μιας γλώσσας είναι δύσκολη διαδικασία για ανθρώπους μεγάλης ηλικίας. Σύμφωνα με το Explorer Express του Διεθνούς Ινστιτούτου HSBC, το 58% των ερωτηθέντων χαρακτήρισαν την εκμάθηση της γλώσσας ως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην πρόοδό τους.

Οι πρόσφυγες και ιδιαίτερα οι αναλφάβητοι δυσκολεύονται ακόμη περισσότερο τόσο στην εκμάθηση της γλώσσας όσο και στην εύρεση εργασίας, με επικίνδυνες προεκτάσεις.

Η αγορά, η μετακίνηση μέσα στην πόλη και διάφορες δυσκολίες αποτελούν σημαντικά θέματα της καθημερινότητας, τα οποία πιθανότατα επιλύονται βραχυπρόθεσμα με τη βοήθεια των άλλων, αλλά μακροπρόθεσμα πρέπει να αντιμετωπίζονται ατομικά, γεγονός που απαιτεί την εκμάθηση της γλώσσας.

Οι γνώστες της αγγλικής βιώνουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης αλλά και επικοινωνίας με άλλους. Οι έφηβοι και οι νέοι έχουν πολύ περισσότερο ανάγκη να μάθουν τη γλώσσα της νέας τους κοινωνίας. Ωστόσο, ορισμένοι από αυτούς από τη μία πέφτουν θύματα χλευασμού από άλλους μαθητές, λόγω της γλωσσικής τους ανεπάρκειας και από την άλλη δέχονται σκληρές κριτικές από τους δασκάλους.

Ο άνθρωπος έχει την ανάγκη να επικοινωνεί άμεσα και μέσω αυτής της επικοινωνίας να αισθάνεται ανακούφιση. Η ανάγκη αυτή δεν ικανοποιείται μέσω της έμμεσης επικοινωνίας, μέσω δηλαδή ενός διερμηνέα.

Η προαναφερθείσα δυσχέρεια πολλαπλασιάζεται στους μετανάστες που βρίσκονται μόνοι τους σε μια νέα χώρα, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να διακατέχονται από αισθήματα φόβου, μοναξιάς έως και κατάθλιψης.

Επομένως, είναι απαραίτητο να καταβάλουμε μεγαλύτερη προσπάθεια για την εκμάθηση της γλώσσας. Όσο για τους μεγαλύτερης ηλικίας ανθρώπους, τα παιδιά τους είναι αυτά που αποτελούν τα καλύτερα μέσα εκμάθησης.

Υπάρχουν πολλά και πολύ καλά φροντιστήρια για την εκμάθηση της γλώσσας, αλλά για ακόμα περισσότερη αποτελεσματικότητα χρειαζόμαστε και αρκετή αυτοπεποίθηση!

Η συγγνώμη ενός μετανάστη προς τον λαό της Ευρώπης (Χοσσαϊνί, 2017)

Συγχώρεσέ με αν οι θάλασσες και τα ύδατά σου έχουν μολυνθεί από τα πτώματα των συμπατριωτών μου.

Συγχώρεσέ με αν στις ζούγκλες σου, εκατοντάδες συμπατριώτες μου ήταν τροφή των λύκων.

Συγχώρεσέ με αν έχω αλλάξει το πρόσωπο της πόλης σου αυτές τις μέρες.

Συγχώρεσέ με αν η χώρα σου ήταν η ανοιχτή αγκαλιά όπου εγώ κατάφερα να βρω το καταφύγιο για μένα.

Συγχώρεσέ με αν είμαι πικραμένη γιατί η καρδιά μου είναι γεμάτη από άδειες θέσεις, τις άδειες θέσεις των αγαπημένων μου.

Συγχώρεσέ με αν κοιτάς το πρόσωπό μου και στο μυαλό σου βλέπεις έναν τρομοκράτη και με το που ακούς τη φωνή μου, στα αυτιά σου αντηχούν βόμβες και καμικάζι και ο καρδιακός παλμός σου αυξάνεται.

Συγχώρεσέ με που χιλιάδες άνθρωποι τους οποίους αποκαλούμε «μετανάστες» εμφανίστηκαν και σκόρπισαν φόβο και πανικό.

Συγχώρεσέ με αν ακούσια προκάλεσα χάος στη χώρα σου. Ήταν η πολιτική των χωρών που συμμετείχαν στους πολέμους στη χώρα μου.

Συγχώρεσέ με αν μερικές φορές σού μοίρασα πόνο και με λυπήθηκες.

Συγχώρεσέ με αν το πρόσωπό μου είναι θλιμμένο και τα μάτια μου γεμάτα δάκρυα.

Συγχώρεσέ με για όλη την άγνοιά μου ως προς τις συνήθειες και παραδόσεις σου.

Συγχώρεσέ με όχι επειδή αξίζω, αλλά γιατί εσύ αξίζει να έχεις ηρεμία.

Συγχώρεσέ με για να μάθω κι εγώ να συγχωρώ όλους εκείνους που ήταν υπεύθυνοι για όλες τις συγγνώμες που είπα.

Συγχώρεσέ με για να συγχωρήσω όλους αυτούς που έχουν γελάσει άθελά τους με τα συναισθήματά μου, εκείνους που μέσα στον θόρυβο και τη φασαρία των πόλεων δεν έχουν ακούσει τη σιγανή φωνή του παιδιού μετανάστη.

Να συγχωρείς για να είσαι δάσκαλος συγχώρεσης κι εγώ να είμαι η άριστη μαθήτριά σου στην τάξη.